

Фарзандларимизнинг тарбиясига салбий ва ижобий таъсир этадиган юқоридаги фикрларга кундалик турмушимизда амал қилсак, келажак авлоднинг мустақил фикр эгаси, маънан ва ақлан баркамол бўлиб етишишига, давлат ва жамиятимизнинг равнақиға муносиб ҳисса қўшишиға эришамиз.

Адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интиломда. (1, б.23-24). -Ташкент: 1999.
2. Адашкина А.А., Битянова М.Р., Дружинин А.Н. и др «Психология одарённости: от теории к практике»/.; под редакцией Д.В.Ушакова. – М: 2000.
3. Адизова Т.М. Психологическая методика изучения личности учащихся в процессе общения. Методическое пособие. -Т.: ТГПУ, 2000.
4. Диагностика в детском саду. Содержание и организация диагностической работы в дошкольном образовательном учреждении. Методическое пособие. – Ростов на Дону: «Феникс», 2003.
5. Мочалова Н.М. Одарённость и ее развитие. – Уфа: 2000.
6. Юркевич В.С. Одарённый ребёнок: иллюзии и реальность. – М.: «Просвещение», 1996.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада болалар иқтидорини эрта аниқлашнинг аҳамиятли жиҳатлари, инсоннинг ақли ва интеллектуал салоҳияти, болалар шахсини ривожлантиришда таълим-тарбиянинг роли ҳамда оила, ижтимоий муҳит ва биологик омилларнинг таъсири ҳақида, уларни ўрганиш долзарб муаммолардан бири эканлиги ҳақида маълумотлар берилган. Шунингдек, “иқтидор” тушунчаси, унинг маъноси ва унинг асосида нималар турганлиги ҳақида, иқтидорли болаларнинг бошқа болалардан фарқи, улар билан қандай ишлашиш кераклиги ҳақида батафсил маълумотлар келтирилган.

РЕЗЮМЕ

В статье обсуждается важность раннего выявления таланта, аспекты психологического и интеллектуального потенциала человека, приведены сведения об актуальности проблем изучения роли образования, семьи, социальной среды и биологических факторов в развитии личности ребёнка. Так же приводятся конкретные материалы об основе понятия “одарённость”, его смысл, отличия одарённых детей от их сверстников и работа с ними.

SUMMARY

The article discusses the importance of early detection of talent, and aspects of psychological and human intellectual potential, it provides information on the issues of studying the role of education, family, social environment and biological factors in the development of child's personality. The article contains concrete materials about the basis of the concept "talent", its meaning, the difference of gifted children from their peers and work with them.

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫ ТИЙКАРЫНДА МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ДӘЎИРДЕГИ БАЛАЛАРДЫҢ КРЕАТИВ ҚӘБИЛЕТИН РАҶАЖЛАНДЫРЫҰДА ЖУМБАҚЛАРДЫҢ ӘХМИЙЕТИ

Г.Бекимбетова - үлкен оқытушы

*Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириу хызметкерлерин қайта таярлау
хэм олардың қәнигелигин арттыру институты*

Таянч сўзлар: халқ педагогикасы, сўз эркинлиги, топишмоқ, ўйлаш, билим, кўникма, ақлий ривожланиш, эътиборлилик, ижодкорлик.

Ключевые слова: народная педагогика, свобода слова, загадки, мысль, знание, умение, умственное развитие, внимание, креатив.

Key words: folk pedagogy, freedom of expression, riddles, thought, knowledge, ability, mental development, attention, creativity.

Адам баласы өмір бойы өзінің тәрбияға мүтәжлигин сезип жасайды. Соның ушын да ата-аналар, мектеп мұғалімлері хэм жәмийетшилик тәрпинен оларға бәрқулла тәрбиялық тәсир жасап келинеди [1:3]. Мектепке шекемги жастағы балаларда өзін қоршаған орталыққа қубылысларға, этирапындағы инсанларға болған итибар қәлиплесе баслайды. Олардың психологиялық раўажланыўында сөз, сөйлеу, пикирлеу, ойлау айрықша орынды ийелейди. Затлар менен қубылыслардың сыртқы көриниси олардың дыққатын өзіне күшли тартады. «Балалар үлкенлердин турмыс тәризи, туйғы сезимлери, өз-ара сәубет, қарым-қатнастың өзгешеликлери, өзіне хэм өзгелерге, этирап орталыққа мүнәсибтлери анық көринисинде орыналауы ушын түрли ойыншықлардан, сондай-ақ, олардың ўазыйпасын өтеуши нәрселерден де пайдаланылады» [2:36].

Бақша жасындағы балалар тәбиятына тән болған күшли зәрүрлик – оның хәр нәрсени жаңалық сыпатында көриуи, балада билип алыуға болған умтылыстың күшейип барыуы, баланың раўажланыўында баланың қызыкқан нәрсесин мүмкин болғанынша тереңирек билиуға хэм узак ўақыт есте сақлауға зерикпеуи нәтижесинде балада жоқары дәрежедеги интуицияның раўажланыўына тийкар болатуғын қәбилет қәлиплесе баслайды.

Бириншиден, бақша жасындағы балаларда турмыс тәжирийбесиниң көбейиуи. Екиншиден, бул дәўирде балалардың сөз эркинлиги жақсы раўажланып киятырғанлығы. Үшиншиден, балалардың жүдә көп эркин хәрәкетлер ислеу имканиятларына ийе болыуы болып табылады.

Белгили рус педагогларының мийнетлеринде инсанның бақша жасындағы дәўири сондай дәўир, бул дәўирде балада келеси өмиринде қандай характер өзгешеликлери пайда болыуын белгилейтуғын дәўир болып табылады деп атап өткен. Бундай ўақытта бақша жасындағы балаларға берилетуғын тәрбия баланың эркин искерлиги күшейе баслайтуғын дәўири болғанлықтан олардың қурамалы хәрәкетлерин раўажландыруу, эпийайы гигиена, мәдений хэм мийнет укыпшылықларын пайда етиу, баланың ойлау хэм сөйлеу қәбилетлерин раўажландыруу, олардың социаллық, әдеп-иқрамшылық, эстетикалық талғамын пайда етиуді раўажландыруу керек болады.

Бала бул дәўирде бала тәрбиясы ушын керек болатуғын тәрбия түри қарақалпақ халық педагогикасы үлгилеринен пайдаланыу зәрүрликлери туўылады. Олардан: ертек айтыуға, жаңылтпаш тийкарында тилди, сөйлеуді раўажландырууға, жумбақлар айтып, сол жумбақлардың шешимин табыуға қуштар болады. Себеби, бул дәўирдеги

хәр бир балада хәрәкетшеңлик хэм үлкен инсанлар хәрәкетине еликлеушиликтиң басым болып келиуи, инсанлар хэм предметлер менен байланыста болыу, оларды өзлестириу, этираптағы әлем менен, олардың жәрдемінде әмелге асырылатуғын хәрәкетлер, тәрбия процесинде мотивация, баланың қәбилетлериниң раўажланыуы, балада дәретиушилигиниң өсип барыуына, этирапындағы үлкен жастағы инсанлардың жәрдеми тийкарында раўажланып барады.

Мине баладағы усындай педагогикалық-психологиялық халатларды есапка алған ҳалда бала тәрбиясы ушын үлкен әхмийет қарататуғын тәрбия түрлериниң бири бул баланың ойлауының раўажланыўында турмыс пенен байланыстырып шынығыулар ислетип барыудың әхмийети жоқары болып табылады. Бундай шынығыуларға қарақалпақ халық педагогикасының тийкаргы бағдарлары болған жумбақларды киргизсек болады. Мәселен:

Ақ сандығым ашылды,

Ишинен гүмис шашылды.

Жумбақларды балаларға айтып беріу хэм олардың жуўапларын шешиу пайытында балада төмендеги халатларды байқауға болады:

- Айтылған объект хэм субъект ҳаққында көз алдына келтиреді;

- Сол айтылған жумбақтың мазмун мәниси көлеми ҳаққында қыял етиуи пайда болады, балада билим хэм көнликпелер раўажланады;

- Жумбақтың мазмунындағы жанлы хэм жансыз хәдийсе баланың көз алдына сәўелеленеди;

Балаға сол айтып жасырлған жумбаққа жақын қубылысларды салыстыруу, еликлеулер, сол предметке жақын затларды көз алдына келтириуи тийкарында балада дәретиушлик, этираптағы қубылыслар, инсанлар менен болатуғын байланыслар, инсанылық сезимлери қәлиплесе баслайды.

Мектепке шекемги балаладың ақлий жактан раўажланыўына тәсири күшли болған тәрбия түри жумбақларды пайдалана отырып тәрбия түрлерин де итибарға алыуымыз керек болады.

Бириншиден, жумбақты хәрдайым балаларға айта бермеуимиз керек. Балалардың руўхый жактан зорығыуы пайытында, оларды қандай да бир объектке бағдарлау, олардағы мотивацияны оятуға көбирек пайдаланылады.

Екиншиден, жумбақ айтқан ўақытта баланың жас өзгешеликлери есапка алынады. Себеби, қурамалы қыйын жумбақлар баланың ойлау процесинде қыйыншылық

туўдырыуы тийкарында балада кызығыушылықтың жоғалыуына алып келиуі мүмкін.

Үшіншиден, баланы жумбақ шешиўде жалықтырмаў хэм жумбақты тез табыуы ушын тәрбияшылар, ата-аналар жәрдем етиуі керек. Жумбақты узак ўақыт даўамында балаларға бериў хэм жуўап талап етиўге мәжбүрлеўге де болмайды. Себеби баланың қыйын курамалы процесс тийкарында балада қыйыншылықтың болыуы, соның менен бирге жумбақты шеше алмауы, балада бийпәрўалықты пайда етеди.

Әдетте баланың хәр қандай интеллекттиң пайда болыуында, қандай да бир нәрсени салыстыруы, анализ хэм

Әдебиятлар

1. Пазылов А.К. Тәрбия ҳақында ойлар. –Нөкис: «Билим», 2009, 3-6.
2. Жумашева Г.Х., Барыбина Н.С. Балалар турмысында халық дәретпелери. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1995, 12-17-6.
3. Nishanova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. –T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi, Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. 2006, 36-b.

Бу мақолада қарақалпақ халқ педагогикаси асосида мактабгача даврдаги болаларнинг ақлий ривожланишида топишмоқларнинг аҳамияти ва уни қўлланишнинг тартиб қоидалари ҳақида айтиб ўтилган. Мақолада мактабгача таълим муассасалари тарбиячилари ва ота-оналар учун зарур тарбиявий ҳислатларнинг шакллантирилиши бўйича таклифлар баён этилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы воздействия на умственное развитие дошкольников на основе загадок каракалпакской народной педагогики, развитие взаимоотношений родителей с воспитателями дошкольных учреждений.

SUMMARY

The article deals with the impact on the mental development of preschool children through riddles in Karakalpak folk pedagogy and the development of the relationship between parents and preschool teachers.

BASLAWISH KASS SABAQLIQLARININ BILIMLENDIRIW JAMAATINDEGI ORNI

U.Ixlasov - assistent oqitwshi

Ўзини аз атндағи Нөкис мамлекетлик педагогикалиқ институти

I.Ixlasov - assistent oqitwshi

QRXBXQTQAI

Tayanch so'zlar: semiotika, ramzlar, elektron darslik, signallar haqidagi fan, tabiiy, tushunchalar, tushunchalarni signallar vositasida berish, so'z va tushuncha, kommunikatsiya sohasi, nutgiy tasavvur.

Ключевые слова: семиотика, знаки, сигналы, электронный учебник, наука о сигналах, природные явления, объяснение понятий с помощью сигналов, речевое восприятие, сфера коммуникации.

Key words: semiotics, signs, symbols, electronic textbook, the science on symbols, natural phenomena, explanation of signs by means of signals, speaking skills, sphere of communication.

Dáwir talaplarına juwap beriwshi baslawish klasslardagi sabaqlıqlardı jaratıw hám onı úzlıksız túrde jetilistirip barıw, xalıq bilimlendiriw tarawındaǵı orınlangan, kerek bolsa óz sheshimin kútip turǵan áhmiyetli máselelerdin biri bolıp qalmaqta. Álbette, bul orında házirgi bilimlendiriw sabaqlıqların dúnya júzlik standartlarǵa tolıǵı menen juwap beriw zárúrlıkların de názerde shette qaldırmaıwız zárúr. Ásirese jigirma jıldan keyin jámiyetshiligiwiz elektron sabaqlıqlarǵa tolıǵı menen ótetúǵınlıǵına gúman joq. Sol sebepli erteńgi kúndegi júzege keletúǵın elektron sabaqlıqlarına ótiwdin tayarlıq jumısların ámelge asırwdın is-ilajların kóriwimizdin zárúr ekenligi, turmısımızdin ózi kórsetip otır.

Házirgi kúndegi baslawish klass sabaqlıqların belgili bir baǵdarǵa iye bolıwshılıq jaǵdaylarına anıq bir baha beriw metodikalıq ilim-izertlew jumıslarına qoyılǵan principiyl talapların bir bolıp esaplanatúǵınlıǵı sózsiz. Nege degende sabaqlıqlardıń erteńgi kúndegi beretúǵın natıyjelari, olardıń durıs jolǵa baǵdarlanıwshılıq jaǵdayları menen tıǵız baylanıslı ekenligin umıtpawımız kerek.

Házirgi kúndegi baslawish klass sabaqlıqları bolıp esaplangan ana tili, tábiyattanıw, matematika muzika hám taǵı da basqa sabaqlıqlardıń baǵdarı kóp jıllıq muǵallimler jámaátiniń pikirlerine súyengen halda emes, balkı bir topar avtorlar jámaátı tárepinen dúzilgen pikirlew sheńberi dógeresinde dúzilgenligin kóremiz.

Álbette, bul orında ayrıqsha atap ótetúǵın oraylıq máselelerdin biri sıpatında Qaraqalpaqstan respublikasında pedagogikalıq iskerliklerin alıp baratúǵın muǵallimler jámaátiniń sabaqlıqları boyınsha recenziyalardı jazıw kónlikpelerine iye emesligi menen tıǵız baylanıslı ekenligi málim boldı. Biraqta bunday túrdegi recenziyalardı jazıw almasıw menen, sabaqlıqlardaǵı orın alǵan jetiskenlikleri menen kemshiliklerge aydınlıqlardı bere alıw kónlikpeleri «qanaatlardırlıq» dárejede ekenligi málim boldı. Bunday kórinistegi bahanı tómendegi júrgizilgen sinawlar arqalı anıqlanadı. Dáslep júrgizilgen sinaw jumısların rejeleri dúzildi. Bul reje tiykarınan alǵanda altı kórinisten ibarat boldı.

Birinshe kórinis: Tiykarınan alǵanda bir sabaqlıq tájiriye sinaw maydanına kiritildi. Tájiriye sinaw maydanına kiritilgen sabaqlıq bul álipbe boldı.

Birinshe kóriniste álipbe sabaqlıǵı boyınsha ulıwma mashqalalıq máseleler ortaǵa qoyıldı. Bul sabaqlıqtıń házirgi jaǵday, olardı jetilistiriw jumısları boyınsha sholıw jumısları ámelge asırıldı.

Ekinshi kórinis: Jańa áwladtaǵı sabaqlıqlardı dúziw, olardı jetilistiriw hám alǵa qoyılǵan wazıypaları boyınsha 10-15 minut dawamında konspekt jazıladı. Konspekt tekstleri tiykarınan alǵanda jańa áwladtaǵı sabaqlıqlar boyınsha mańızlı máselelerge baǵıshlanadı. Al bul másele boyınsha aytııp atırǵan ulıwma gápker konspekt ishinde kiritilmeıydi.

синтез қылыўдан басланады. Соның ушын ақлий жақтан жетилистириўде жумбақлар еситиў хэм оны шешиў арқалы салыстыруы, анализ хэм синтез қылыў тийкарында баланың салыстырыулар, қубылыслар арасындағы өзгешеликлер ҳақында түсиниклер тийкарында балада креативлик қәбилетлердин қәлиплесиўине тийкар салған боламыз. Соның ушын мектепке шекемги дәуирдеги балалардың оılaўды раўажландырыў процесинде жумбақлардың әҳмийетине итибар қаратыў, орны менен колланыў талап етиледи.

Joqarda atı atalǵan eki kórinis tiykarınan alǵanda tájiriye sinaw maydanında ótkeriletúǵın eksperiment jumıslarına tayarlıq bolıp esaplanadı.

Úshinshi kórinis: Álipbe sabaqlıǵı boyınsha baslawish klass muǵallimleriniń pikirleri, toplanları dúziledi. Bunday pikirge, birinshi gezekte olardıń sabaqlıq boyınsha bergen bahaları eksperiment jumısına kiritile baslaydı. Baslawish klass muǵallimleri tárepinen álipbe sabaqlıǵına qoyılátúǵın bahalar bes shkalalıq ólshemde qoyladı. Atap aytqanda sabaqlıǵı «bes» dárejesinde dúzilgen be? «Tört» dárejesinde dúzilgen be? «Úsh» dárejesinde dúzilgen be? Bul orında «eki» dárejesinde dúzilgen be? – degen baha eksperiment sinaw maydanına kiritilmedi.

Bunıń tiykarǵı sebebi, álipbe sabaqlıǵı sonsha kóp basqishta ótip, baspa sózde jarıq kóriw menen baylanıslı bolıp otır. Basqasha sóz benen aytqanda sabaqlıq quramalı sistemadan ótkennen keyin ǵana muǵallimler menen oqıwshılardıń qolına jetip keledi. Demek, sabaqlıqtıń bahası «eki» bolıwı múmkin emes.

Bunnan basqa álipbe sabaqlıǵına baha qoyarda «Juwap beriwge qıynalaman»– degen muǵallimlerdin múnasebeti eksperiment jumısına jaqınlastırılmaıy. Bunıń tiykarǵı sebebi bunday túrdegi tájiriye sinaw maydanında diplomlı baslawish klass muǵallimleri qatnasatúǵınlıǵın esapqa alatúǵın bolsaq, onda diplomlı qánigeler ózleriniń hár kúni paydalanatúǵın oqıw qurallarına baha beriw múmkinshiliklerine álbette, iye bolıwı tiyis.

Ótkerilgen tájiriye sinaw maydanında baslawish klass sabaqlıqlarına berilgen baha «4» yamasa «5» bahadı beriletúǵınlıǵı anıqlanadı. Bunday túrdegi eksperiment jumısları ótkerilip bolıǵan keyin pikir almasıw kórinisine ótiledi.

Tórtinshi kórinis: Bul kórinis tolıǵı menen derlik óz-ara doslıq formasındaǵı pikir almasıw kórinisinde ótiledi.

Dáslep belgili bir sabaqlıqqa bes bahasını qoyǵan muǵallimlerdin pikirleri tınlanadı. Bul pikir tiykarınan alǵanda, nelerge tiykarlanıp sabaqlıqqa bes qoyılǵanlıǵı haqqındaǵı pikirler toplanı jıynaladı. Ádette sabaqlıqtıń jetiskenliklerin tiykarlap kórsetiwshi pikirler jaǵdaylarda altı yamasa jeti poziciyadan turatúǵın kórinisten ibarat boladı. Bunday kórinistegi pikirler toplanın awdıtoriyada «plyusler» toplanı dep shártli túrde belgilep ótemiz.

Bunnan keyin sabaqlıqtıń kemshiliklerin kórsetetúǵın «minus» toplanın dúziw jumısları ámelge asırıldı. Sabaqlıqlar boyınsha bildirilgen kemshilikler, «4» hám «3» bahasını qoyǵan metodistlerden sorala baslanadı. Tájiriye sinaw maydanında sabaqlıq boyınsha bildirilgen «minus» pikirleri, kópshilik jaǵdaylarda jeti yamasa segiz poziciyadan turadı.

Besinshe kórinis: Tájiriye sinaw maydanındaǵı bárshe «plyus» hám «minus» pikirleri jıynalıp bolıǵannan keyin, sabaqlıq boyınsha alıp barılıp atırǵan sońǵı ilim izertlew jumısların jıwmaqları arawlı monografiyalıq yamasa ilimiy maqalalardan alınıp